

OPVOEDINGSONDERSTEUNING

GORIS P. BURSSENS D., MELIS B., VETTENBURG N.

*Opvoedingsondersteuning vertrekt te weinig vanuit een duidelijke visie op preventie.
Daardoor blijven cruciale vragen onbeantwoord.*

Opvoedingsonzeker, en dan?

In 2004 voerden enkele experts in ALERT een rondetafelgesprek rond opvoedingsonzekerheid. Er werden heel wat boodschappen de wereld ingestuurd (Brants, e.a., 2004). We zetten ze nog eens even op een rijtje. Dat opvoeders vandaag heel wat vragen hebben bij de manier waarop ze minderjarigen 'de juiste weg' trachten te wijzen, is logisch én gezond. Die onzekerheid is logisch, bijvoorbeeld omdat in onze postmoderne samenleving absolute kennis en waarden meer en meer fictie worden. Opvoeden verschuift van 'bevelen en volgen' naar 'samen zoeken en onderhandelen'. Terwijl hun kennis rond opvoeding mistig wordt, krijgen opvoeders dus ook nog eens een andere rol toegespeeld. Een mens zou van minder onzeker worden. Maar is die onzekerheid ook een probleem? Allerm minst, want het is de motor achter een open communicatie tussen opvoeders en jongeren. Want wie afstand doet van alwetendheid staat vaak ook meer open voor interactie. Jongeren worden dan eindelijk beschouwd als een betrokken partij en zijn daar zelf heel gelukkig om. Geen reden dus om opvoedingsonzekerheid te problematiseren, laat staan dramatiseren.

Experts gaan echter niet rond de tafel zitten om samen kortweg te besluiten dat er niks aan de hand is. De kansen en uitdagingen van onzekerheid mogen ons niet blind maken voor de risico's. Want onzekerheid kan ook verlamdend werken. Als opvoedingsvragen steeds opnieuw onbeantwoord blijven, kunnen ze boven het hoofd van de opvoeder uitgroeien. Dan worden opvoedingsvragen opvoedingsproblemen. De hamvraag is dus niet of opvoedingsonzekerheid een probleem is,

maar wel waar en wanneer het voor wie te zwaar begint te wegen. En daar zou vandaag het schoentje wel eens kunnen knellen. Want zoekend, onderhandelend en creatief met peuters of tieners door het leven gaan, komt niet uit de lucht gevallen. Wil opvoedingsonzekerheid niet uitgroeien tot een probleem, dan moet ze zich kunnen nestelen in de gepaste, ondersteunende context. En in onze geïndividualiseerde samenleving is die er niet altijd.

Een appèl op burger en overheid

We moeten dus niet sleutelen aan opvoedingsonzekerheid, maar wel aan contexten waarin opvoedingsonzekerheid ontspoot. De belangrijkste 'buffer' ligt in de aanwezigheid van sterke informele sociale netwerken onder vrienden, familie, in de buurt of vrije tijd. Maar zowel de aanwezigheid als het gebruik van dergelijke netwerken is verre van evident. Onmiddellijk naar de overheid wijzen als 'problem-solver' is dus niet gepast. Toch kan ook zij haar verantwoordelijkheid niet ontlopen. Niet alleen kan de overheid een duwtje in de rug geven bij de ontwikkeling en het gebruik van informele netwerken, maar vooral komt haar rol in het vizier op het moment dat opvoeders in een risicovolle situatie terechtkomen omdat ze de ondersteuning van informele netwerken missen. Op dat moment moet zij een gevarieerd ondersteuningsaanbod kunnen inzetten. Destijds problematiseerden de experts rond de tafel vooral de té grote spreidstand op dat vlak. Ofwel wordt opvoedingsonzekerheid opgelost binnen de aanwezige informele sociale netwerken, ofwel kom je terecht in een specifiek-geprofessionaliseerde zorgverstrekking ten aanzien van geëscaleerde problematische opvoedingsituaties. 'Nu is het 'alles of niks': ofwel heb je 'geen' probleem en moet je het zelf maar informeel zien te rooien, ofwel heb je een ernstig probleem en gaat men zich met een arsenaal aan interventies met je bemoeien.' (Brants, e.a., 2004).

Wanneer informele netwerken onvoldoende ingeschakeld kunnen worden, missen opvoeders dus een eerste én laagdrempelige vorm van ondersteuning. Nochtans liggen er heel wat mogelijkheden grijpklar. Kinderopvang, sociaal-cultureel werk, algemeen welzijnswerk, huisartsengeneeskunde, speelpleinwerking,... worden elk op hun eigen manier -nu eens impliciet dan weer expliciet- geconfronteerd met opvoedingsvragen. Momenteel bieden ze nog al te vaak occasioneel en op louter toevallige basis een luisterend oor of een geruststellend klankbord aan. Een gericht beleid uitbouwen door kansen en krachten te verbinden, zal in belangrijke mate voorkomen dat opvoedingsvragen uitgroeien tot opvoedings-

problemen. Getuigen daarvan de diverse netwerken en opvoedingswinkels die in dit kader experimenteel werden uitgebouwd.

Niet instromen aub

Geheel terecht voelde de huidige minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin zich in bijzondere mate aangesproken door bovenstaande boodschappen. Een minister die zich graag profileert als minister van Gezin zet opvoedingsondersteuning maar al te graag als paradepaardje in het uitstalraam. Bovendien werd tot op heden beleidsmatig weinig geïnvesteerd in preventie. Hoewel het vooral in die kringen wel een vaak beleden woord is, liet het nog maar weinig sporen na. Op het moment dat de minister de pen van het globaal plan voor de bijzondere jeugdzorg vast nam, zag ze de tijd rijp om preventie voluit in the picture te plaatsen (Vervotte, 2006).

Het hoeft dan ook geen verwondering dat in het globaal plan opvoedingsondersteuning onomwonden beschouwd wordt als 'een hefboom voor preventie'. Want 'heel wat literatuur en wetenschappelijk onderzoek tonen aan dat hoe vroeger ouders ondersteund worden in het opvoedingsproces, hoe meer opvoedings-, gedrags- en emotionele problemen bij hun kinderen op langere termijn vermeden kunnen worden. Hoe beter het voortraject van de intensieve hulpverlening wordt uitgebouwd, hoe minder jongeren laattijdig terecht komen in de jeugdhulpverlening' (Vervotte, 2006). De prioritaire inzet van opvoedingsondersteuning is daarmee duidelijk: door een krachtdadige inzet op het 'preventieve voortraject' voorkomen dat jongeren instromen in de gespecialiseerde hulpverlening.

Over winkels en netwerken

Dat het de minister menens is, bewijst ze door haar voornemen om in het najaar 2006 – nu dus – het bestaande decreet rond opvoedingsondersteuning te herschrijven. Ze antwoordt daarmee op het gesignaleerde probleem van een té grote spreidstand tussen het opvangen van opvoedingsvragen binnen informele netwerken enerzijds en het intensief en gespecialiseerd werken aan ernstige opvoedingsproblemen anderzijds. De kans om het reeds aanwezige maar al te verspreide aanbod te stroomlijnen, wordt met twee handen gegrepen. 'Het decreet opvoedingsondersteuning heeft als doel alle organisaties die activiteiten rond opvoeding organiseren, rond de tafel te zetten. Nu zijn heel wat actoren bezig met opvoedingsondersteuning, zowel professionelen als vrijwilligers, maar los van

elkaar. Doelstelling is om het versnipperde aanbod samen te brengen, dicht bij de mensen. Elke ouder moet in zijn gemeente weten waar hij terecht kan voor eenvoudige vragen, ondersteuning...'. Het bontgekleurde aanbod dat zich situeert in het 'voortraject' van de intensieve hulpverlening, moet transparanter worden en dichter bij de opvoeder komen.

Om dit alles te realiseren, kijkt de minister vooral in de richting van nog te installeren regionale netwerken opvoedingsondersteuning. Zij krijgen de opdracht om informele vormen van opvoedingsondersteuning te versterken. Het duwtje in de rug van informele netwerken waarover we het eerder al hadden, moet dus komen vanuit deze netwerken. Bovendien moeten zij het opvoedingsthema bespreekbaar maken, basisdocumentatie over opvoeding beschikbaar stellen en adviseren en verwijzen via pedagogische spreekuren. De minister gaf hierbij uitdrukkelijk te kennen dat de netwerken niet gerealiseerd zullen worden door de creatie van nieuwe diensten. Het moet anders en beter kunnen met hetgeen nu al bestaat. Dat geldt zelfs op het vlak van coördinatie van de netwerken: de huidige preventieconsulenten uit de bijzondere jeugdzorg krijgen die taak in hun korf gelegd. Wel krijgen de netwerken er in de centrumsteden een instappunt bovenop: de opvoedingswinkels. Zij moeten de netwerken in de vorm van een concrete locatie toegankelijk en herkenbaar maken, met minimaal een breed laagdrempelig aanbod. De minister heeft hier duidelijk haar mosterd gehaald bij de reeds bestaande experimenten her en der in Vlaanderen.

De reikwijdte van het preventieve voortraject

Met netwerken en winkels wil de minister dus de grote kloof tussen informele netwerken enerzijds en gespecialiseerde hulpverlening anderzijds overbruggen. Maar daarmee is de kous niet af. Want opvoedingsvraagstukken situeren zich op een continuüm van gezonde opvoedingsvragen enerzijds en ernstige opvoedingsproblemen anderzijds. Hoewel er dus vandaag gegronde redenen zijn om het opvoedingsondersteunend aanbod sterk te concentreren op het begin van het 'preventieve voortraject', moet ook 'verderop' het antwoord op meer ernstige opvoedingsconflicten overtuigend blijven. De minister zelf spreekt hier over het opzetten van een 'gelaagd model inzake opvoedingsondersteuning'. In dat verband wordt verwezen naar het Triple-P model dat bestaat uit een getrappt systeem van methodieken van opvoedingsondersteuning die toenemen in intensiteit (Glazemakers en Deboutte, 2005).

Ook verderop in het voortraject, wanneer de eerste kiemen dreigen uit te groeien tot hardnekkige problemen en blijvende crisissen die meer intensieve zorg behoeven, heeft de minister nieuwe initiatieven in petto. Want 'tijdig, preventief en effectief (evidence-based) ingrijpen, vóór de gedragsproblemen een duidelijk patroon vertonen, kan een verdere negatieve ontwikkeling voorkomen. Zo moeten de netwerken rechtstreekse toegankelijke hulp -nog op te richten in het kader van integrale jeugdhulp- gezinnen met meer specifieke opvoedingsnoden een betere toegang geven tot een gerichte ondersteuning van de opvoedingssituatie.

Aan alles komt een einde

Niet alleen worden van een betere toegang preventieve effecten verwacht, maar vooral moeten wetenschappelijk onderbouwde programma's voorkomen dat de probleemspiraal bij jonge kinderen die al gedragsproblemen vertonen, verder loopt. Er wordt dan vooral gekeken in de richting van vaardigheidstrainingen voor ouders en intensieve ambulante gezinsondersteuning. Zo zal het STOPP (Samen Terug Op staP Programma) geleidelijk aan beschikbaar gesteld worden. Wat betreft organisatie moet aan de ene kant een structurele koppeling met de opvoedingswinkels onderzocht worden en aan de andere kant samengewerkt worden met het netwerk rechtstreeks toegankelijke hulp. In hetzelfde kader wil men het bestaande aanbod van Centra voor Kind- en Gezinsondersteuning (CKG) verder versterken. Want ook zij kunnen gezinnen die 'opvoedingslast ervaren' ondersteunen door tijdelijke hulp te bieden. Via een ambulante of (semi-)residentiële zorg kunnen ze de opvoedingssituatie remediëren. Het feit dat ze vooral met jonge kinderen werken en dus een verdere ontwikkeling van antisociaal gedrag kan voorkomen, maakt hen dubbel aantrekkelijk. Zo zijn, de minister kan het niet genoeg benadrukken, ook deze centra 'een belangrijke buffer om de instroom naar de Bijzondere Jeugdbijstand te beperken'.

Maar het preventief voortraject kent ook een eindpunt. Vanaf het moment dat ernstige opvoedingsproblemen ervaren worden, heeft men in eerste instantie nood aan intensieve opvoedingshulp. Het preventieve voortraject wordt dan verlaten. Zo zijn een verdere uitbreiding van het pleegzorgaanbod en het crisis- en hulpaanbod binnen de bijzondere jeugdzorg wel belangrijke brokken maar worden zij in het globaal plan uitdrukkelijk na het preventieve voortraject geplaatst. Het gaat hier niet meer over opvoedingsondersteuning, maar wel over 'opvoedingshulp'. En hoewel we ons hier begeven op het terrein van een verdere escalatie van opvoe-

dingsvraagstukken, valt voor die breuklijn natuurlijk ook wel wat te zeggen. Want eens beland in de bijzondere jeugdzorg, kan een preventief voortraject die instroom niet meer voorkomen. Het zou dan ook behoorlijk tegenstrijdig zijn de bijzondere jeugdzorg een plaats te geven in het preventieve voortraject. Maar zijn die afbakeningen en keuzes wel allemaal zo vanzelfsprekend?

Toch maar kritisch blijven

Een eerste evaluatie van de ministeriële plannen rond opvoedingsondersteuning toont een behoorlijk coherent beleid. De voorgestelde initiatieven bestrijken het continuüm tussen opvoedingsvragen enerzijds en uiterst problematische opvoedingssituaties anderzijds. Het blijft wel vreemd dat de minister de algemene krijtlijnen van dit beleid meteen wenst in te vullen door concrete projecten op de voorgrond te plaatsen. Nu en dan lijkt het wel alsof het uittekenen van een algemeen beleid ondergeschikt wordt aan het uitdelen van snoepjes of meer lekkers aan enkele lopende initiatieven (i.c. opvoedingswinkel, STOPP-project, Triple-P, CKG's,...). De argumentatie dat precies deze activiteiten werken volgens de voor de minister zo cruciale evidence-based principes, overtuigt niet (zie Nijs, 2005-2006).

Maar er zijn meer redenen om de nodige terughoudendheid aan de dag te leggen. Op het eerste zicht straalt het beleid niet alleen coherentie, maar ook de nodige portie evidentie uit. Door de uitbouw van een preventief voortraject wil men de instroom in de bijzondere jeugdzorg insnoeren. Dat levert niet alleen budgettaire, maar vooral menselijke 'winst' op. Want vroegtijdig ingrijpen voorkomt geëscaleerde en complexe opvoedingsproblemen en dus ook veel menselijk leed. En wie kan daar iets op tegen hebben? Problemen voorkomen is toch uiterst lovenswaardig? Dergelijke verwijzingen naar 'preventie' zijn een dankbare passepartout om de waarde van een beleid kracht bij te zetten. Vanaf het moment een beleid baadt in dergelijke evidenties, zijn er gegronde redenen om één en ander van naderbij te bekijken. Want eerder dan een handige passepartout, is preventie een geladen en beladen concept dat voldoende gewikt en gewogen moet worden. Niet alle preventie is wenselijk, zeker niet indien je vroegtijdig wil tussenkomen. Het valt dan ook te verwachten dat nog heel wat cruciale vragen en lacunes overeind blijven.

Wie voedt op?

Wie moet ondersteund worden? De minister wil opvoedingsondersteuning ter beschikking stellen van 'ouders en andere opvoeders die met kinderen samenleven of vanuit een opvoedende relatie betrokken zijn op kinderen (bv. leerkrachten)'. De vraag is of deze afbakening voldoende duidelijk maakt wie zich al dan niet aangesproken moet voelen. Door de voortdurende verwijzingen naar ouders en gezin, is het duidelijk dat voor de minister hun sleutelrol buiten kijf staat. De vraag blijft wie nu precies die 'andere opvoeders' zijn. Wat met opvoedingssituaties buiten de klassieke gezinscontext? Zo is inmiddels voldoende bekend hoe belangrijk 'de straat' als leef- en opvoedingsmilieu voor heel wat minderjarigen is. Worden ook de actoren die daar aanwezig zijn -en niet in het minst de jongeren zelf- mee in de focus genomen? Het blijft voorlopig onduidelijk waar men grenzen wil trekken.

Maar er is meer aan de hand. Ouders (én leerkrachten, én jeugdwerkers) kunnen hun opvoedende opdracht slechts tot een goed einde brengen wanneer ook de veranderende samenleving instaat voor een opvoedingsomgeving waar alle kinderen en jongeren in zo goed mogelijke omstandigheden kunnen opgroeien. Alle activiteiten binnen een samenleving hebben gevolgen op deze toekomstige generatie: het milieubeleid (is er gezonde ruimte voor de opgroeiende generatie?), de arbeidssituatie (krijgen opvoeders voldoende kansen om werk en gezin te combineren?), het ruimtelijk beleid (is er nog plaats voor jongeren in de publieke ruimte?), het veiligheidsbeleid (zero tolerance voor jongerenproblemen/overlast?). Dus ook alle initiatieven op dat vlak hebben een rechtstreekse impact op het opvoedingsproces. Er zijn dus veel redenen om ook die actoren in het vizier te nemen. Maar gebeurt dat ook?

Ondersteunen met aangesnoerde riem

In eerste instantie houdt de minister zelf een pleidooi om de focus op wie en wat ondersteund moet worden voldoende ruim te houden: 'We zien opvoeding als een complexe opdracht met een wisselwerking van factoren: de kenmerken van het kind, van de ouder én van de context. Het is belangrijk dat deze drie telkens worden meegenomen bij het aanbod en door het beleid belangrijk worden geacht' (Vervotte, 2005-2006). Hoewel actoren binnen de context dus duidelijk een plaats krijgen, beschouwt de minister ze uitdrukkelijk niet als doelgroep van opvoedingsondersteuning. Dat blijkt niet alleen uit de beperkte aanwezigheid van die actoren in de concrete initiatieven die de minister wil ondernemen (zie hierboven), maar

ook uit de stelling dat het aanbod rond opvoedingsondersteuning 'zich niet rechtstreeks tot begeleiders of professionelen richt'. De kern van opvoedingsondersteuning ligt binnen het gezin en al wat de vergelijking met dat klassieke opvoedingsmilieu min of meer kan doorstaan. Alles wat daar rond of buiten ligt en de relatie tussen opvoeder en jongeren mee bepaalt, valt uit de korf.

De vraag is dan ook of een dergelijke opvoedingsondersteuning 'light' enige zoden aan de dijk zal brengen. Of om het met een voorbeeld te verduidelijken: wat heeft een alleenstaande moeder aan adviezen over het omgaan met een huilbaby, terwijl al haar energie verloren gaat naar het vruchteloos zoeken naar gepaste woonst en werk? Als men er voor kiest om ondersteunend op te treden ten aanzien van de directe relatie tussen opvoeder en kind, dan nog moet een doordacht beleidsplan bol staan van verwijzingen naar sleutelactoren die deze relatie beïnvloeden. En die bruggen worden vooralsnog niet gebouwd. Die invulling van opvoedingsondersteuning naar voor schuiven als 'hefboom van preventie' is een gewaagde zet die de voorgenomen ambities niet zal realiseren. Want opvoedingsondersteuning moet tegemoet komen aan sectorale noden die al heel lang leven. Zo moest volgens de 'Maatschappelijke beleidsnota Bijzondere Jeugdzorg' (1999) dringend werk gemaakt worden van een algemene preventie m.b.t. jeugd. De vooropgestelde vorm van opvoedingsondersteuning is maar een zeer gedeeltelijk antwoord op die terechte vraag.

Wel problemen, maar geen normen

Het beleid rond opvoedingsondersteuning lijkt nog té sterk op 'een vlucht naar voor'. Doordat de krijtlijnen uitgetekend worden vanuit het voorkomen van instroom in de bijzondere jeugdzorg, vergeet men een genuanceerde analyse te maken van wat er vandaag precies mis loopt bij opvoeding. Hoewel er in het ganse preventieve voortraject wel oog is voor differentiatie (het traject loopt van 'gezonde opvoedingsvragen', via 'opvoedingsspanningen' en 'opvoedingscrisissen' tot bij 'ernstige opvoedingsproblemen'), blijft de vraag wanneer een opvoedingsvraagstuk gezond dan wel uiterst problematisch is. Bewust houdt de overheid haar handen af van dergelijke beoordelingen omdat ze vreest daarmee ouders te culpabiliseren. Opvoeden is en blijft de eigen verantwoordelijkheid van ouders en vindt plaats binnen de private coulissen van het gezin. De overheid wil daarbij niet tussenkomen om uit te maken welke opvoedingssituatie al dan niet spanningen oplevert, crisissen uitlokt dan wel ronduit problematisch is.

Geen uitspraken dus over waarden en normen om ouders niet te beladen met de schuld van wat mis zou kunnen lopen. Maar daar slaat ze de bal mis. Het is namelijk niet omdat je een opvoedingssituatie als (mogelijk) problematisch benoemt, je daarmee meteen ook een uitspraak doet over wie daarvoor verantwoordelijk is. Bij vaststelling van een risicovolle opvoedingssituatie bij een alleenstaande moeder, kan men niet anders dan ook te kijken naar haar huisbaas of werkgever.

Waardenloos=waardeloos?

Bovendien strooit men met die neutraliteit zand in de ogen van opvoeders en kinderen. Want het is niet zo dat waarden en normen bepaald worden in de interactie tussen hen alleen. Het beeld dat de overheid daarbuiten staat om louter meer kansen te creëren, klopt niet. Ook in het preventieve voortraject kijkt de overheid al mee, bijvoorbeeld in de hoedanigheid van gezinsverpleegkundige die het alcoholgebruik van moeder of de permanente afwezigheid van vader problematiseert. Trouwens, de overheid kan haar belofte om zich niet 'te moeien' zelf niet waarmaken. Zo neemt ze de -overigens terechte- stelling in dat een zekere gezonde portie onzekerheid en twijfel rond opvoeding niet geproblematiseerd moeten worden. Als dat geen waarde-oordeel over een wenselijk opvoedingsmodel is... Vreemd dus dat, zolang het de spuigaten niet uitloopt, de overheid liever zwijgt over waarden en normen.

Noch opvoedingsondersteuning noch preventie mogen misbruikt worden om het product verkocht te krijgen door te verwijzen naar een neutraliteit en absolute vrijblijvendheid. De gulden middenweg ligt tussen aan de ene kant een overheid die autoritair en dwingend bepaalt welke opvoeding wenselijk is en aan de andere kant een overheid die alles in handen legt van het goeddenken van ouders en kinderen. Tussen die twee uiteinden ligt een overheid die in alle eerlijkheid duidelijk maakt dat ze in het bepalen van waarden rond opvoeding steeds één van de medespelers is. Vandaar dat de overheid een mondje moet meepraten in welke opvoedingssituaties gezond, minder gezond of ronduit ongezond zijn. Wie stelt dat iets voorkomen moet worden, moet altijd kleur bekennen door samen met opvoeders en kinderen mee te praten over wat al dan niet wenselijk is.

Op zoek naar preventie mét visie

Als de minister kiest om geen normatieve keuzes te maken op het continuüm van opvoedingsproblemen, dan valt het ergste te vrezen voor de preventieve interventies. Hoe een probleem voorkomen als onduidelijk blijft in welke mate het een probleem is? En ook wie preventie in de mond neemt, praat willens nillens over waarden en normen. Dat blijkt uit het debat rond bijvoorbeeld de mogelijkheid om vanop het werk permanent je baby te kunnen bekijken via webcam tot -verderop het isoleren van suïcidale jongeren om te voorkomen dat ze zichzelf en hun omgeving nog meer schade toebrengen. Hoe je het ook draait of keert, via preventie kom je tussen in interacties tussen mensen en hun omgeving. En daar worden zij niet altijd en overal beter van. Niet alle preventie is dus wenselijk. Het evidente 'hoe vroeger, hoe beter' is dus allesbehalve evident. Want vooral vroegtijdige preventieve interventies kunnen de ontwikkelingsruimte van mensen insnoeren, terwijl dat niet altijd nodig is.

Een duidelijke visie op preventie is dus cruciaal, wil opvoedingsondersteuning niet de mist in gaan. Daarin moet men antwoorden kunnen vinden op de vraag of, wanneer én onder welke voorwaarden preventieve interventies verantwoord zijn. Op dat vlak is het vandaag nog veel zoeken maar weinig vinden. Vanuit onze eigen visie op preventie, leveren we ter ondersteuning van beleid en praktijk rond opvoedingsondersteuning enkele bouwstenen aan (voor een uitgebreide beschrijving zie Vettenburg e.a., 2003). We gaan daarbij vooral dieper in op de verschillende positioneringen van opvoedingsondersteuning op het continuüm van preventie. Want het voorkomen van een probleem dat al ernstig geëscaleerd is (bv. kindermishandeling) stelt andere mogelijkheden en valkuilen dan het voorkomen van een (mogelijk) probleem in de prille ontwikkelingsfase (bv. tiener die informatie mist m.b.t. seksuele gezondheid). Een webcam installeren kan misschien wel voor baby's met risico op wiegendood, maar niet voor alle zuigelingen. Of toch wel...?

Maximale effecten zonder preventie

Laten we beginnen bij het begin. Opvoedingsondersteuning moet in de eerste plaats ingebed worden in de basisvoorzieningen die een onderdeel vormen van de context waarin kinderen en hun opvoeders zich ontwikkelen. En zoals al gezegd, kan dat zowat alles zijn. We denken hier niet alleen aan kinderopvang, speelpleinwerking, jeugdwerk of onderwijs, maar ook aan huisvesting, tewerkstelling, cultuur of milieu. Deze voorzieningen creëren de voorwaarden voor een opvoeding waar-

in ieder kind zich optimaal kan ontwikkelen. Opvoedingsondersteuning is dan ook in de eerste plaats een boodschap voor deze diensten om met hun aanbod zo goed mogelijk aan te sluiten op de opvoedingsnoden van de ouders en kinderen die van de dienst gebruik maken. Het zijn noodzakelijke instrumenten in de opvoeding van elk kind.

Nergens is de preventieve slagkracht zo groot als op niveau van deze 'basisvoorzieningen': hoe beter hun werking, hoe minder kans dat opvoeders en kinderen met risicosituaties in aanraking komen. Eigen aan een basisvoorziening is namelijk dat ze mogelijkheden en kansen aanreikt voor iedereen. Vermits er nog geen sprake is van een probleem, is er ook nog geen reden om specifieke risicogroepen te ondersteunen met een bijzonder aanbod. Om diezelfde reden zijn de mogelijkheden om kansen te verruimen (eerder dan beperkingen op te leggen) nog maximaal. Zo wordt al vanaf de kleuterschool met alle kinderen gewerkt rond respect voor het eigen en andermans lichaam. Het doel is niet om agressie of mishandeling te voorkomen maar wel om kinderen bepaalde basiswaarden bij te brengen. Alle kinderen kunnen van dit aanbod genieten, er stelt zich nog geen probleem dus ook nog geen reden om beperkingen of uitsluitingen op te leggen.

Is dit nog wel preventie?

We moeten consequent zijn: indien er van een probleem nog geen sprake is, dan ook niet van het voorkomen van een probleem. Inderdaad, de bestaansredenen van de 'basisvoorzieningen' liggen niet in 'het voorkomen' van opvoedingsproblemen. Zij functioneren ook zonder risico op of aankondiging van opvoedingsproblemen. Het aanbod op de kleuterschool is niet afhankelijk van de mate waarin zich problemen rond agressie en mishandeling stellen. Een goed huisvestingsbeleid zorgt ervoor dat alle mensen een kwaliteitsvol dak boven hun hoofd hebben. Een succesvolle opvoeding is dus niet het doel van een huisvestingsbeleid, maar wel een belangrijk en leuk meegenomen effect ervan.

Jammer genoeg stellen we vast dat dit basisaanbod nooit voldoende is om alle mensen optimale ontwikkelingskansen te bieden. Sommige mensen grijpen naast een kwaliteitsvol dak boven hun hoofd en zullen om die reden ook geconfronteerd worden met risico's in de opvoedingssituatie. Omdat zich risico's en mogelijke problemen stellen, stappen we vanaf dat moment in het ruime veld van preventie. Conclusie: niet alle initiatieven die opvoedingsondersteunend werken vallen onder de noemer 'preventie'. Toch hebben zij vaak de meeste preventieve effecten.

Opvoedingsondersteuning als preventie

Er is dus pas sprake van preventie van zodra er een feitelijke indicatie is dat niet iedereen in gepaste omstandigheden kan opgroeien en opvoeden. Op dat moment ontstaan risicofactoren waarop preventie-initiatieven doelbewust en systematisch kunnen anticiperen. Vanaf het moment dat bijvoorbeeld opvoedingswinkels expliciet stellen te willen ingrijpen op risicofactoren via adviesverstrekking of netwerkontwikkeling, begeven ze zich op het preventieve veld. Op het moment dat alle ouders deze ondersteuning vinden in basisvoorzieningen (bv. buurt, onderwijs, jeugdwerk,...) vervalt de doelstelling van de opvoedingswinkel. Tenzij de opvoedingswinkel zich heroriënteert als basisvoorziening natuurlijk...

Doordat preventie expliciet wil anticiperen op risicofactoren heeft ze andere mogelijkheden en beperkingen dan basisvoorzieningen binnen het algemeen beleid. Het 'vroegtijdig ingrijpen' vanuit preventie roept heel wat ethische vragen op. Je komt sturend tussen in plaats van de rechtstreeks betrokkenen, en daarmee moet je altijd zuinig omspringen. Als een gezinsverpleegkundige eist dat een moeder haar drankgebruik stopt, is dat een interventie die beperkingen oplegt. De verpleegkundige moet dan al behoorlijk zeker zijn van het feit dat dit drankgebruik een reëel risico is op een problematische opvoedingssituatie. Stel dat omwille van dat dagelijks glas wijn de opvoeding precies vlotter loopt, ja, dan stelt zich een probleem omdat je ten onrechte de vrijheid van mensen hebt ingesnoerd. De 'truuk' om dergelijke valkuilen te omzeilen is om zolang het kan geen beperkingen op te leggen, maar wel alternatieven voor te stellen. Indien de moeder haar onzekerheid onder controle tracht te krijgen via gematigd alcoholgebruik, dan kan je haar wijzen op het feit dat ze ook op een andere manier aan die onzekerheid kan werken. Stel haar bijvoorbeeld eens voor om naar een activiteit van de gezinsbond te stappen. Het spreekt voor zich dat dergelijke mogelijkheden beperkter worden naarmate het probleem zich verder ontwikkelt. Indien beide ouders dagelijks stonddronken de baby verzorgen, dringen zich mogelijk andere maatregelen op. Eens men zich op het preventieterrein begeeft is het dus afwegen geblazen.

Preventie overbodig maken

Idealiter is het uitbouwen van preventie-initiatieven een proces van steeds diepergravende analyse van risicofactoren dat uitmondt in het integreren binnen het algemeen beleid. De maatschappelijke betekenis van preventie beperkt zich dus niet tot het voorkomen van problemen of het inperken van problemen, maar

impliceert tegelijk een visie-ontwikkeling die de samenleving bijstuurt. Vanuit die visie kunnen vragen gesteld worden bij de keuze om met opvoedingsondersteuning een verdere instroom in de bijzondere jeugdzorg te voorkomen. Preventie moet meer zijn dan het voorkomen van een verdere probleemontwikkeling. Zo kan de ondersteuning van opvoedingssituaties ook gezien worden als het voorkomen van structurele marginalisering (Bouverne-De Bie, 2006). Preventie blijft een dynamisch begrip en preventie-initiatieven moeten steeds aangepast worden aan de nieuwe noden en behoeften.

De ultieme doelstelling van een preventie-initiatief is dus steeds om zichzelf overbodig te maken door ingebouwd te worden in het aanbod van basisvoorzieningen. Het wordt dan meteen losgekoppeld van een (mogelijk, dreigend) probleem, verliest haar preventie-identiteit en creëert maximale mogelijkheden voor een opvoedingsvriendelijke en -ondersteunende context. Daarmee is meteen ook duidelijk dat dergelijke basisvoorzieningen niet uit de lucht komen gevallen. Het is de taak van initiatieven op het terrein van preventie en hulpverlening (zie verder) om op basis van hun kennis en ervaringen basisvoorzieningen in die richting aan te porren. Het feit dat werken rond bijvoorbeeld 'seksuele gezondheid' nu ingebouwd is in de eindtermen van het secundair onderwijs is een pluim op de hoed van onder andere jarenlange specifieke vormingsactiviteiten in het kader van aidspreventie.

Preventie en hulpverlening

Het blijft worstelen met het onderscheid tussen preventie en hulpverlening. Zo laat de minister opvoedingsondersteuning als hefboom van preventie eindigen waar 'opvoedingshulp' begint. Vanaf het moment een probleem te ernstig is (zoals al gezegd blijft onduidelijk wanneer dit het geval is), wordt het preventieve voortraject verlaten. Wij kiezen voor een andere afbakening waarin niet zozeer de ernst van het probleem maar wel de intentie van het initiatief het onderscheidend criterium is. In zoverre hulpverlening het anticiperen op risicofactoren expliciet vooropstelt als doel, valt het onder de definitie van preventie. Zo zal hulpverlening veelal (individuele) preventie zijn.¹ Zo kan een dagcentrum als ambulante aanbod binnen de Bijzondere Jeugdbijstand in twee richtingen preventief zijn. Niet alleen voorkomt het een residentiële plaatsing, maar beter nog bouwt het mee aan een opvoedingsvriendelijke context door vanuit eigen ervaringen met kwetsbare gezinnen de eerstelijnszorg en/of basisvoorzieningen te heroriënteren.

Ook de meer gespecialiseerde (BJB) hulpverlening rond opvoedingsproblemen kan zich dus moeiteloos positioneren op het terrein van preventie. In dat geval zijn haar ervaringen cruciaal om het 'preventieve voortraject' van opvoedingsondersteuning (inclusief basisvoorzieningen) mee aan te sturen, bijvoorbeeld door systematische risicoprocessen die aan de basis liggen van opvoedingsproblemen te signaleren. Maar ook hier moeten we waarschuwen voor een risico.

Bijzondere coördinatie

Er is een behoorlijk verschil tussen een preventief voortraject -naast vele andere actoren- mee aan te sturen dan wel het te coördineren. De ruime waaier aan opvoedingsondersteuning mag niet georganiseerd laat staan gecoördineerd worden vanuit de gespecialiseerde hulpverlening. Het risico dat het preventieve voortraject dan meteen misvormd wordt op basis van ervaringen rond geëscaleerde opvoedingsproblemen is té groot. Nochtans is dat toch de bedoeling van de minister. Zij wil met name de preventieteamwerkingen, geïnstalleerd vanuit de bijzondere jeugdzorg, inschakelen als de coördinatoren van de genoemde netwerken opvoedingsondersteuning. Zo zullen ze bijvoorbeeld de bovenlokale pedagogische adviesfunctie moeten aansturen en coördineren (Vervotte, 2006-2007).

Tenzij hier ronduit gebroken wordt met de historische ontwikkeling en legitimering van deze teams, is dit een uiterst betwistbare keuze die niet in het minst bij de betrokkenen zelf veel vragen en wrevel oproept. Ze voelen zich als speelbal van het beleid en hun jarenlange expertise op andere vlakken wordt niet langer gevaloriseerd. Vooral zijn ze gewoonweg niet goed geplaatst om dergelijke coördinerende rol op te nemen. Want wie jarenlang de decretaale opdracht kreeg om preventie te ontwikkelen vanaf het einde van het probleemcontinuüm (i.c. problematische opvoedingssituaties), is niet goed geplaatst om dat ganse continuüm te coördineren. Een dergelijke coördinatie gebeurt beter ver weg van de 'zware problemen', dicht bij alle opvoeders en mogelijke opvoedingssituaties. Ervaringen waarin bijvoorbeeld gemeentelijke diensten die functie opnemen bevestigen dat die keuze niet alleen minder 'dreiging' uitstraalt maar ook stimuleert dat behoeften rond opvoedingsondersteuning sterker kunnen groeien en ingevuld worden vanuit brede samenlevingsverbanden.

Risky business

Al bij al onderneemt de minister een risicovolle onderneming door 'opvoedingsondersteuning' te profileren als een hefboom voor 'preventie'. Ze neemt daarmee meteen twee containerwoorden in de mond en dat wordt natuurlijk moeilijk praten. Op het eerste zicht valt dat best mee. Er is een duidelijk appèl om opvoedingsvraagstukken niet te snel te problematiseren. Bovendien wordt een logisch en coherent continuüm van opvoedingsondersteuning ontwikkeld. Er wordt daarbij bijzondere aandacht besteed aan de te grote spreidstand tussen de ondersteunende functie van informele netwerken enerzijds en de gespecialiseerde zorgverstrekking anderzijds.

Toch riskeert opvoedingsondersteuning de mist in te gaan doordat men op cruciale momenten nalaat kleur te bekennen. Keuzes worden daardoor te weinig afgewogen en verantwoord. Wanneer staat een opvoedingssituatie onder druk of is ze ronduit problematisch? Doordat de overheid hierrond geen uitspraken wenst te doen, belandt ook opvoedingsondersteuning als preventief project meteen in de mist. Want wat moet nu precies voorkomen worden? De drang naar 'neutraliteit' maakt dat ook hier evidenties die allerm minst evident zijn, overeind blijven staan. Want hoewel 'voorkomen beter is dan genezen', is niet alle preventie wenselijk. Zo kan je ook vanuit goedbedoelde opvoedingsondersteunende activiteiten meer kwaad dan goed doen door mensen ten onrechte ontwikkelingsmogelijkheden te ontnemen. Er is dus nog werk aan de (ondersteunings)winkel!

Peter Goris is stafmedewerker preventie van het POW en eindredacteur van ALERT, Dieter Burssens is onderzoeker aan de Leuvense Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie, Bie Melis is docente aan de Karel de Grotehogeschool en Nicole Vettenburg is als docente verbonden aan de Gentse vakgroep sociale agogiek. Ze zijn respectievelijk bereikbaar via peter.goris@pow.be, dieter.burssens@law.kuleuven.be, melis.bie@pandora.be en nicole.vettenburg@ugent.be Samen vormen zij het Team PreventieOntwikkeling, een expertengroep die werkt aan de verdere ontwikkeling van theorie en praktijk inzake algemene preventie met betrekking tot welzijn.

Verwijzingen

- Bouverne-De Bie, M. (2006), Uitgangspunten voor een pedagogisch referentiekader voor preventie; in Samen op een hobbelpaard, Antwerpen, Garant, 133 - 142*
- Brants, P., De Vos, K., Fret, L., Goris, P., Heughebaert, H., Lambrecht, P. en Van Gils, J. (2004), 'Als kansen risico's worden', Alert, 2, 15-28*
- Glazemakers, I. en Deboutte, D. (2005), Opvoedingsondersteuning in Triple P, Alert, 5, 21-29*
- Nijs, K. (2005-2006), Uiteenzetting hoorzitting over opvoedingsondersteuning, Brussel, Vlaams Parlement, Stuk 872, 5-7*
- Vandenbroeck, M. en Roose, R. (2006), 'De dialoog tussen gezin en samenleving: moeten of ontmoeten?', in Decoene, J., e.a. (red.), Samen op een hobbelpaard, Antwerpen, Garant, 43-52*
- Vervotte, I. (2006-2007), Beleidsbrief Welzijn, Volksgezondheid en Gezin. Beleidsprioriteiten 2006-2007, Vlaams Parlement, Stuk 998, nr. 1, 30 oktober 2006*
- Vervotte, I. (2005-2006), Implementatie van opvoedingsondersteuning in Vlaanderen, Bijlage bij verslag hoorzitting over opvoedingsondersteuning, Brussel, Vlaams Parlement, Stuk 872*
- Vervotte, I. (2006), Globaal Plan Jeugdzorg. De kwetsbaarheid voorbij... Opnieuw verbinding maken, Brussel, Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin*
- Vettenburg, N., Burssens, D., Goris, P., Melis, B., Van Gils, J., Verdonck, D. en Walgrave, L. (2003), Preventie gespiegeld, Heverlee, LannooCampus*

Literatuurtip

- Decoene, J., Myny, F., Vanthuyne, T. en Verschelden, G. (2006), Samen op het hobbelpaard. Over preventie en ondersteuning van opvoedingssituaties, Antwerpen, Garant*

Eindnoot

- ¹ Voor een meer uitgebreide beschrijving van het onderscheid tussen individuele en algemene preventie, zie *Goris, P., Burssens, D., Melis, B. en Vettenburg, N. (2004), 'Hulpverlening met een sausje preventie', Alert, 5, 31-43.*